

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ
ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ, УЧИНЕНОГО
ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ**

**USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION
OF THE EMPLOYMENT, WASTE OF PROPERTY OR POSSESSION OF PROPERTY
THROUGH ABUSE OF OFFICE BY AN ORGANIZED GROUP**

Актуальність статті полягає в тому, що протиправна діяльність проти власності завжди представляла серйозну загрозу суспільству, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, здебільшого наносить шкоду у особливо великих розмірах. Крім того, криміногенна обстановка в Україні в умовах сьогодення, відзначається складними способами та схемами вчинення кримінальних правопорушень, що потребують специфічних, вузьконаправлених знань. Метою статті є висвітлення особливостей використання спеціальних знань через багатогранність їх форм та видів під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. У науковій статті розглянуто концептуальні основи використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. На підставі кримінального процесуального законодавства та критичного дослідження наукових думок криміналістів сучасності, були визначені поняття та форми використання спеціальних знань. З огляду на ступінь безпосереднього відношення учасників процесу розслідування до наукової категорії «використання спеціальних знань», серед суб'єктів їх застосування були виділені слідчий, оперуповноважений, спеціаліст, експерт, фахівець, що здійснює відомчу перевірку. До поширених форм використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії віднесені участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, призначення та проведення судових експертиз, консультації фахівців, відомчі перевірки, перевірка за обліками. Акцентовано увагу на важливості вчасного проведення судових експертиз, висвітлені їх різновиди в залежності від речових доказів, що притаманні тому чи іншому способу вчинення кримінального правопорушення за дослідженим кваліфікаційним складом. Розглянуто окремі питання участі спеціаліста на різних стадіях проведення обшуку, огляду, слідчого експерименту тощо, а також значення їх консультативної допомоги. Наведено приклади з власної практичної діяльності та узагальнені дані опитування досвідчених слідчих, оперуповноважених та експертів.

Ключові слова: використання спеціальних знань, форми використання спеціальних знань, судові експертизи, участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях, консультації, відомчі перевірки, розслідування кримінальних правопорушень, розслідування привласнення, розтрата майна, зловживання службовим становищем, службова особа, організована група.

The relevance of the article lies in the fact that illegal activity against property has always posed a serious threat to society, and the appropriation, waste of property or its acquisition through abuse of office, committed by an organized group, mostly causes

damage in particularly large amounts. In addition, the criminogenic situation in Ukraine in today's conditions is characterized by complex methods and schemes of committing criminal offenses that require specific, narrowly focused knowledge. The purpose of the article is to highlight the peculiarities of the use of special knowledge due to the multifaceted nature of its forms and types during the investigation of appropriation, waste of property or possession of it through abuse of official position committed by an organized group. The scientific article examines the conceptual foundations of the use of special knowledge at the stage of pre-trial investigation of criminal offenses related to the appropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position committed by an organized group. On the basis of criminal procedural legislation and a critical study of the scientific opinions of contemporary criminologists, the concepts and forms of using special knowledge were determined. Taking into account the degree of direct relationship of the participants of the investigation process to the scientific category "use of special knowledge", among the subjects of their application, the investigator, operational officer, specialist, expert, specialist conducting departmental inspection were selected. Common forms of the use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses of the specified category include the participation of a specialist during investigative (search) actions, the appointment and conduct of forensic examinations, consultations of knowledgeable persons, departmental inspections, and records checks. Emphasis is placed on the importance of conducting forensic examinations in a timely manner, their varieties are highlighted depending on physical evidence inherent in one or another way of committing a criminal offense according to the investigated articles of the Criminal Code of Ukraine. Separate issues of the specialist's participation at various stages of the search, inspection, investigative experiment, etc., as well as the value of their advisory assistance, were considered. Examples from one's own practical activities and generalized survey data of experienced investigators, operatives and experts are given.

Key words: *use of special knowledge, forms of use of special knowledge, forensic examinations, participation of a specialist in investigative (search) actions, consultations, departmental inspections, investigation of criminal offenses, investigation of embezzlement, embezzlement of property, abuse of official position, official, organized group.*

Постановка проблеми. Протиправна діяльність проти власності завжди представляла серйозну загрозу суспільству, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, здебільшого наносить шкоду у особливо великих розмірах. Крім того, криміногенна обстановка в Україні в умовах сьогодення, відзначається складними способами та схемами вчинення кримінальних правопорушень, що потребують специфічних, вузьконаправлених знань. Використання різногалузевих знань на стадії досудового розслідування надає можливість отримати слідчому криміналістично значущу інформацію щодо початкових даних відкриття кримінального провадження, обставин, що підлягають встановленню, елементів криміналістичної характеристики, слідчих ситуацій та типових версій, а також проведення подальших процесуальних дій тощо.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, що основою проведеної роботи стали наукові дослідження інституту спеціальних знань таких видатних вчених, як: В. П. Бахін, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський, М. Г. Щербаковський та ін. Також, були вивчені фундаментальні надбання з методики розслідування кримінальних правопорушень проти власності, бюджетної сфери, протидії економічної злочинності, у т.ч. організованої, зокрема: В. А. Бідняка, А. Ф. Волобуєва, Ю. С. Долиновського, В. П. Корж, О. Г. Кальмана, А. М. Кислого, Г. А. Матуєвського, А. М. Меденцева, О. В. Пчеліної, Д. Б. Сергєєвої, Л. П. Скалозуба, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського та ін. Проте, теоретико-прикладні особливості використання спеціальних знань при розслідуванні привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, залишилися поза увагою науковців та потребують додаткового вивчення.

Метою статті є висвітлення особливостей використання спеціальних знань через багатогранність їх форм та видів під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою.

Виклад основного матеріалу. Інститут використання спеціальних знань представляє собою достатньо розроблену наукову категорію, та, водночас, окремі положення якої викликають диспути у науковців. Так, з поняття спеціальних знань, першочергово відоме як використання незагальнодоступних, незагальновідомих знань, поступово змінилось. Не заглиблюючись до історії розвитку, на сьогодні вважаємо необхідним відмітити визначення М. В. Салтевського, яке поділяють більшість науковців в криміналістичному середовищі і ми приєднуємося до них, спеціальні знання це постійно удосконалювані набуті знання, вміння навички, які використовуються в будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого і повного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [9].

Втім, найбільше дискусійних питань виникає при розгляді форм використання спеціальних знань. Розглянемо їх загальну класифікацію та виокремимо типові для кримінальних проваджень зазначених кримінальних правопорушень. Так, О. В. Бишевец зазначає, що використання спеціальних знань може проявлятися в процесуальній та непроцесуальній формі. До першої форми авторка включає:

- проведення судових експертиз (ст. 242-245 КПК України);
- залучення спеціалістів для участі в окремих процесуальних діях (ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів кримінального правопорушення, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному провадженні як одного зі способів виявлення і фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1-4 ст. 107 КПК);
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у слідчих (розшукових) діях, щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України).

До другої форми, тобто непроцесуальної – проведення ревізій; проведення аудиторських перевірок; проведення попереднього дослідження об'єктів; консультації спеціалістів [1, с. 188].

Аналіз наукової літератури показує, що вищезазначений перелік недосконалий і може бути доповнений низкою позицій, як іншими формами відомчих перевірок, довідково-обліковою допомогою, присутність уповноваженої особи під час проведення судової експертизи тощо. Але, також встановлено, що класифікація на процесуальні та непроцесуальні форми вважається неприйнятною для ряду науковців. Обґрунтуванням такої думки вони вбачають той факт, що всі законні дії в досудовому розслідуванні повинні бути процесуальними. Все, що не передбачено Кримінальним процесуальним кодексом не може бути використане. Втім, практика все ж таки свідчить про існування непроцесуальної форми та широке використання, тож на нашу думку, слід звернути увагу на її зміст, який надає більш чітке уявлення щодо співвідношення цієї форми з законом. Отже, вчені зазначають, що: процесуальні – це такі форми, що прямо передбачені законом (участь спеціаліста у кримінальному провадженні, проведення судових експертиз). Непроцесуальні – це спеціальні знання не за межами кримінального процесу, а ті, що прямо не передбачені законом. Такими формами є: відомчі розслідування, перевірки технічного стану; проведення досліджень об'єктів безпосередньо на місці події; консультаційно-довідкова допомога; надання технічної допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудовітських робіт; використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів [7, с. 15].

М. В. Салтевський, М. Г. Щербаковський, В. В. Тіщенко, О. А. Кравченко і Г. С. Бідняк та інші науковці привертають увагу до ступеню відношення учасників процесу розслідування до наукової категорії «використання спеціальних знань». Залежно від суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями виділяє безпосередню та опосередковану форми спеціальних знань. При безпосередній формі суб'єкти на різних стадіях розслідування самі застосовують технічні засоби та спеціальні знання. Наприклад: слідчий, прокурор, суддя. При опосередкованій формі, коли суб'єкти з якихось обставин не можуть застосувати технічні засоби для виявлення або фіксації, дослідження речових джерел інформації, вони звертаються до фахівця, одержують від нього консультації, запрошують брати участь у слідчих діях або доручають проводити, наприклад, судову експертизу. Таким чином, слідчий застосовує спеціальні знання і технічні засоби для дослідження джерел інформації і формі участі фахівця у слідчих діях або призначення і проведення фахівцем судових експертиз [9, с. 82; 10, с. 248].

За кримінальними провадженнями зазначеної категорії суб'єктами використання спеціальних є: слідчий, оперуповноважений, що здійснює супроводження кримінального провадження, спеціаліст, експерт, фахівець, що здійснює відомчу перевірку.

Результати опитування досвідчених слідчих, оперуповноважених та експертів показали, що під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, у 100 % – проводились судові експертизи, у 87,5 % – залучались спеціалісти для проведення процесуальних дій, у 78,8 % – проводились консультації фахівців, у 52,8 % – використовувались результати відомчих перевірок, як інспектування, аудит тощо.

Як відомо, жоден доказ немає процесуальних переваг перед іншими, проте, без висновку судової експертизи довести наявність складу ч.5 ст. 191 КК України неможливо. Про це свідчить наступний фрагмент судового вироку щодо кримінального провадження за обвинувальним актом стосовно: ч. 5 ст. 191 та ч. 1 ст. 366 КК України відносно головного інженера ОКП «Миколаїв-облтеплоенерго», який будучи відповідальною особою за загальне керівництво по виконанню Інвестпрограми-2015, шляхом укладення фіктивних договорів підряду з ТОВ «Компанія Укренергосервіс», на виконання робіт з встановлення приладів обліку теплової енергії в житлових будинках м. Миколаєва, заволодів чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, а також внесенням до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, у сумі 1751687,25 грн.

Документи в тому числі акти приймання виконаних будівельних робіт та довідки про вартість виконаних будівельних робіт і затрат за договорами щодо встановлення приладів обліку теплової енергії в житлових будинках головний інженер виготовлював з використанням комп'ютерної техніки та підписував особисто. Це підтверджено висновками судових почеркознавчих комп'ютерно-технічної експертиз. В документах замість підписів директора ТОВ «Компанія Укренергосервіс» наносилися факсиміле. Що підтверджено висновками експерта, якому було надано на виконання постанови про призначення технічної експертизи документів. Висновками товарознавчої експертизи, документально підтверджено завищення вартості приладів обліку теплової енергії. Висновками судової економічної експертизи встановлено завищення вартості теплових лічильників на суму 1 751 687,25 грн. [3].

Узагальнення матеріалів судово-слідчої практики показує, що слідчі, під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, призначають наступні судові експертизи: судово-бухгалтерські експертизи – 91,5 %; почеркознавчі – 89,3 %; товарознавчі судові експертизи – 67,5 %; техніко-криміналістичні експертизи документів – 62,2 %, комп'ютерно-технічні – 38,3 %; телекомунікаційні – 36,9 %; інші – 11,3 %.

В наукових джерелах та законодавчих актах не тільки визначені види судових експертиз, а і запропонований перелік можливих питань [4; 8; 11]. Втім, під час опитування судових експертів ми з'ясували, що у випадках багатоб'єктності судових експертиз за рахунок великої кількості питань, здебільшого їх можна було скоротити, не втративши зміст, що цікавить слідчого. У математичному відношенні ми отримали такі результати: у 29,9 % – питання виходили за межі експертного дослідження, у 13,6 % – їх не можливо було вирішити за наданими уповноваженою особою об'єктами; у 45,7 % – для їх вирішення були необхідні додаткові зразки; 12,1 % – питання за своїм змістом дублювали одне одного; 11,6 % – потребували додатково залучення інших спеціалістів; 11,3 % – інше.

Як наслідок, строки проведення судових експертиз збільшуються, і слідчий знаходиться в складному становищі. З одного боку – він відповідальний за процесуальні строки кримінального провадження, з іншого – продовжувати досудове розслідування без документально підтверджених визначених збитків, доведення фальсифікації документів тощо майже неможливо. Такі причини більшою мірою можна було б уникнути використовуючи консультативну допомогу експерта або експертів з різних спеціальностей на підготовчій стадії проведення експертизи. Окрім зазначеного, слідчий може отримати важливі рекомендації щодо вибору експертної установи, послідовності призначення судових експертиз, підготовки порівняльного матеріалу, додаткових матеріалів (дроти, паролі, рукописи тощо), упаковки, зберігання об'єктів, їх мінімальної кількості з однієї серії тощо. Бажано, щоб такі консультації відбувались очно, за можливості за наявності досліджуваних об'єктів. Не слід виключати і комунікацію за допомогою засобів зв'язку, але коло вирішуваних питань при цьому значно обмежується.

Оскільки нами розглядаються кримінальні провадження, вчинені у співучасті, постає завдання вирішити експертним шляхом не тільки факт привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а і довести участь та роль кожного співучасника, характер їх дій тощо. Наприклад, шляхом огляду комп'ютерної техніки,

а в подальшому проведенням комп'ютерно-технічної експертизи, ми маємо можливість встановити документи, які готувались різними особами (бухгалтер, економіст, юрист, директор, інші особи), що підтверджує їх обізнаність в готуванні до вчинення кримінального правопорушення. За таких обставин слідчому слід враховувати, що збільшення обсягів дослідження під час проведення судових експертиз потребує більше часових затрат. Так, для почеркознавчої експертизи слід звернути увагу на ретельну підготовку почеркового матеріалу, відібраного від всіх учасників кримінального правопорушення, навіть, коли рукописи та підписи виконані від імені однієї особи.

Науковцями доведено, що за зазначеною категорією кримінальних правопорушень об'єктами дослідження є першочергово документи (накази, договори, накладні, специфікації, документи, що свідчать про відкриття рахунків у вітчизняних та зарубіжних банках, про придбання нерухомості тощо), а також печатки, штампи, записи з камер спостереження, ноутбуки, жорсткі диски, файли, засоби зв'язку, тощо. З огляду на зазначений перелік документів, зрозуміло, що уповноважена особа не може володіти щодо їх специфіки в повному обсязі, тому, доречним є залучення фахівців економістів, бухгалтерів, аудиторів тощо для допомоги в якості спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій, як обшук та огляд. Фото та відеофіксація цих дій зазвичай стандартна і може виконуватись як інспекторами-криміналістами відділу криміналістичного забезпечення, так і особами, що здійснюють оперативне супроводження досудового розслідування.

Під час розслідування кримінальних правопорушень в економічній сфері значну допомогу відіграють відомчі перевірки. Вони допомагають викрити порушення чинного законодавства, що може свідчити про зловживання, привласнення або розкрадання коштів підприємств, установ, організацій. Раніше, більшість науковців та практиків привертала увагу до інспектування (ревізій), матеріали перевірок яких є підставою для внесення відомостей в ЄРДР та реєстрації кримінального провадження. Та останнім часом, колізії законодавства стають на заваді використання можливостей інспектування в повному обсязі. Так, В. А. Бідняк визначає проблеми призначення позапланової ревізії та пропонує, по-перше, внести зміни у ст. 93 КПК України та замінити вираз «вितребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок» на «призначення інспектування у формі ревізії», по-друге, правоохоронним органам заздалегідь звертатися з пропозиціями до органу державного фінансового про включення до плану перевірок тієї чи іншої установи [2, с. 126].

Найістотніші, на думку С. С. Чернявського і М. С. Цуцкірідзе, тенденції, притаманні контролю-ревізійній діяльності, ініціаторами якої є правоохоронні органи. По-перше, це недостатня підготовка до проведення документальної ревізії. По-друге, несвоєчасне призначення або затягування термінів проведення ревізій. По-третє, існуючий порядок проведення документальних ревізій в умовах відомчої спрямованості нормативних документів, що регламентують таку діяльність. По-четверте, відсутність чинника раптовості й обізнаність зацікавлених осіб про об'єкти контролю та результати перевірки навіть до початку кримінального провадження [12, с. 125]. Через зазначене, вбачаємо вдалим використання в оперативно-слідчій практиці інших видів відомчих перевірок, як (моніторинг закупівлі, перевірку закупівель чи фінансовий аудит).

Висновки. Реалії сьогодення вносять зміни в проведення досудового розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. Практичні співробітники та науковці відмічають, що технічна оснащеність правопорушників стає передумовою як нових схем вчинення протиправної діяльності, так і дозволяє отримати доказову базу шляхом використання спеціальних знань у таких типових формах: участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, призначення та проведення судових експертиз, консультації обізнаних осіб, відомчі перевірки, перевірка за обліками. Які дозволяють вирішити не тільки ідентифікаційні завдання, а і довести довести участь та роль кожного співучасника.

Список використаних джерел

1. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187-193.
2. Бідняк В. А. Застосування форм державного фінансового контролю при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів в галузі охорони здоров'я. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Том 4. № 88. С. 118-126.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/>
4. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Криміналістика: підруч. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
7. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень Наказ МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
9. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді): Підручник. – Київ : Кондор, 2005. 588 с., 32 іл.
10. Спіцина Г.О., Бідняк Г.С.. Форми використання спеціальних знань Теорія і практика судової експертизи. : зб. наук. праць. Харків : Право. 2018. Випуск 18. С. 240-248.
11. Щербаковський М. Г. Судові експертизи: призначення, проведення, використання: навчально-практичний посібник. Харків : Еспада, 2005. 544 с.
12. Чернявський С. С., Цуцкірідзе М. С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвід. наук.-практ. сем. Київ: НАВС, 2016. С. 123-127.